

Трохименко Алла Олександрівна

Аспірантка кафедри музики Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Домашня адреса: м. Полтава, 36000, пр-т Миру 18, кв 35.

Тел. служб. (0532) 56-36-01, дом. (0532) 52-32-04, моб. +380506058723.

E-mail: alla.trofimenko2010@yandex.ua

Сутність поняття «православна духовна музика»

У статті автор на підґрунті структурно-функціонального аналізу феномену православної духовної музики розкриває її сутність; аналізує види православної духовної музики, подає характеристику змістових компонентів православної духовної музики. Окреслено перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження.

Ключові слова: православна духовна музика, церковна музика, богослужбовий спів, духовність.

А. О. Трофименко

аспірантка

Полтавский национальный педагогический

университет имени В. Г. Короленко

Сущность понятия православная духовная музыка

В статье автор на основе структурно-функционального анализа феномена православной духовной музыки раскрывает ее сущность; анализирует виды православной духовной музыки, дает характеристику смысловых компонентов православной духовной музыки. Очерчены перспективы дальнейших поисков в направлении исследования.

Ключевые слова: православная духовная музыка, церковная музыка, богослужбное пение, духовность.

A. A. Trokhymenko

graduate student

Poltava State Pedagogical

University of V.G. Korolenko

The essence of the concept of Orthodox sacred music

The article, based on structural and functional analysis of the phenomenon of Orthodox spiritual music reveals its essence, examines the types of Orthodox sacred music presents characteristics of the semantic components of Orthodox spiritual music. Outlined challenges in the direction of research.

Keywords: Orthodox sacred music, church music, liturgical singing, spirituality.

Постановка проблеми. Державна національна програма “Освіта” визначає один із стратегічних напрямів національного виховання в Україні – “перетворення системи моральних та духовних цінностей у важливий чинник виховання і відродження духовності українського народу” [5]. Важливим засобом формування й розвитку сучасного молодого покоління є православна духовна музика. Потреба повернення до духовності стає сьогодні предметом особливої уваги нашого суспільства. У сучасній музикознавчій, педагогічній, богословській літературі та в загальному вжитку функціонує система понять, які мають різну інтерпретацію і в тій чи іншій мірі складають зміст узагальненого поняття «православна духовна музика», тому виникла необхідність розкрити сутність цього поняття.

Аналіз досліджень і публікацій. Історію церковної музики вивчали Г. Васильченко-Міхно, Н. Герасимова-Персидська, Л. Івченко, Л. Корній, О. Цалай-Якименко, О. Шевчук, О. Шреєр-Ткаченко, Ю. Ясиновський. Найдавніший етап розвитку церковної музичної спадщини досліджували В. Беляєв, М. Бражников, П. Бажанський, М. Грінченко, Б. Кудрик, Ф. Стешко. Праці священнослужителів, богословів і регентів свідчать про виховний потенціал духовної музики (П. Андрєєв, В. Великий, І. Вознесенський, Димитрій, митрополит Ростовський, М. Курлов В. Лебедев, М. Рибальченко.). Мистецтвознавче осмислення феномену православної духовної музики висвітлено у дослідженнях І. Вознесенського, В. Металлова, А. Преображенського, Д. Розумовського, С. Смоленського та ін.

Мета статті – на підґрунті структурно-функціонального аналізу феномену православної духовної музики розкрити її сутність.

Музика християнської церкви має узагальнене поняття *церковної музики*, що включає не лише православну музику, а й музику, що використовує католицька церква та церкви, що виникли внаслідок реформації 16 ст. – протестантські (кальвіністські, англіканські, лютеранські) [7, 612-613].

Поняття „православ’я” набуло поширення після VII Вселенського собору, який був скликаний у 787 році в Константинополі та спрямовувався проти ересі іконоборства. Поділ церкви на західну католицьку та східну православну було закріплено «схизмою» 1054 р. Після схизми 1054 р. означення „католицька” закріпилось за Римською Церквою, а „православна” – за Східними Церквами. Церковний розкол 1054 р. назрівав поступово й був спричинений зовнішніми та внутрішніми чинниками, зумовлювався різницею політичних інтересів та відмінністю обрядово-літургійних практик, що визрівали віками [1, 39].

Православність музики визначається особливостями служб Візантійського обряду та Православної церкви. Використання терміну «православна музика» у загальноприйнятому вжитку розуміється як православний спів, або співоче мистецтво, що має своїм підґрунтям догми християнського напрямку – православ’я.

Найперше письмове використання слова «православ’я» на території Русі фіксовано у «Слові про закон і благодать» (1037-1050 р.) митрополита Іларіона. «Хвалить же похвальними гласи Римська страна Петра и Паула, имаже върваша въ Исуса Христа, Сына Божиа, Асиа Ефесь, и Патмъ Иоанна Богословьца, Индиа Фому, Египеть Марка. Вся страны и гради, и людие чтуть и славятъ коегоже ихъ учителя, иже научиша я православнѣя и вѣрь» [9 *сторінку, бо цитата*].

З самого початку існування Православної Соборної Церкви вся служба супроводжувалася церковною музикою. Святі отці розуміли величезний потенціал і силу впливу музики на душу людини. Природною необхідністю для людини було висловлювання своїх почуттів у молитві до Бога за

допомогою музики. У Київській Русі церковна музика поширилася з прийняттям християнства по візантійському зразку в кінці X ст. За складом жанрів та словесних текстів церковна музика Київської Русі суттєво відрізнялася від західноєвропейської. Головною і суттєвою відмінністю було суто вокальне виконання православної музики [7].

Зазначимо, що церковна музика Греко-православної традиції є монофонічною. Це мало на меті об'єднати всіх під час богослужіння так, щоб всі проголошували одне й те саме, тоді голос, спів виходив немов з одних вуст. Православна ж церква на противагу католицизму була вимушена прийняти багатоголосся, щоб зберегти єдність церкви і православної віри [8].

Православна музика поділяється на декілька видів:

1. Розспіви, що виникли в часи Візантії – візантійській розспів у греків та інші богослужбові розспіви у православних народів, що знаходилися під візантійським релігійно-культовим впливом. Наприклад, знаменний спів, (витоки у візантійській безлінійній невменій нотації), що виник від назви давньоруської безлінійної нотації (так звані крюки). До сьогодні знаменний спів існує у відправах Православної церкви, науковці, регенти і керівники церковних хорів досліджують питання шляхів відродження давньоруського богослужбового співу в службах Православної церкви. Загальний характер і стрій давньоруського співу відрізняється простотою форми, музичної мови та гармонії. Під час богослужіння всі присутні співали «єдиним серцем і єдиними устами». У цьому і полягає сутність церковного співу, що, перш за все, є молитвою і лише потім мистецтвом [3, 3].

Часто в дослідженнях ми зустрічаємо назву *духовні піснеспіви*, або *церковні піснеспіви*. Тут використання терміну *духовні* ототожнюється з терміном церковні. Система піснеспівів, що сформувалася до XII-XIII ст., використовувалася під час богослужіння і складалася з обмеженої кількості жанрів, що сформувалися раніше (псалом, канон, тропар, стихира, гімн). Їх назви залежали від часу, місця виконання у богослужінні, змісту, тематики, особливостей тексту та методів виконання [8].

2. Партесна (багатоголосна) православна музика, що виникла в Україні та Беларусі у XVII ст. на основі досягнень польської та західноєвропейської технік церковного хорового співу та вітчизняних традицій (давньоукраїнської монодії, кантів, фольклору). Як результат утворився національно-самобутній багатоголосий український православний спів на противагу католицькому органному звучанню. З середини XVIII ст. партесний спів поширився в Росії. Виникла авторська богослужбова партесна музика, яку створювали різні композитори: М. Дилецкий (XVII ст.); М. Березовский, Д. Бортнянський, А. Ведель (XVIII ст.); А. Архангельский, А. Гречанинов, С. Рахманінов, П. Чайковский, П. Чесноков (XIX ст.); А. Кастальский, Г. Свиридов, В. Гаврилін (XX ст.) [7, 613].

3. Окрему частину православної музики складає *позахрамова музика* – духовні вірші та псалми (пісні духовного змісту на релігійну тематику), наприклад, переклади псалмів царя Давида, пісні монахів. Духовні вірші можуть виконуватися під супровід різних музичних інструментів. Псалми і канти – це жанри позацерковної духовної пісні, що сформувалася на основі християнської релігійної лірики як своєрідна форма «позаобрядової релігії» філософсько-теологічного змісту, де християнський зміст поєднувався зі світськими мотивами, особливо національно-патріотичними. Це глибинний пласт духовної спадщини – духовні вірші, псалми, пісні-молитви, пов'язані з християнством [6, 83]. Духовні пісні (псалми, канти) – словесно-музичні віршовані твори зі строфічною будовою, які використовувалися протягом XVII-XVIII ст. і мали позалітургійне виховне призначення, завдяки своєму молитовному характеру, функціям благодаріння, прохання, прославлення спрямовувалися на формування ціннісних орієнтирів нового суспільства, національної свідомості, сприяли утвердженню православної віри [2, 29].

Далі ми виокремимо і визначимо поняття богослужбовий і не богослужбовий спів.

За визначенням Т. Гориної, «*церковний спів* – це все, що співається у Церкві (на службах, молебнях, хрещенні, вінчанні і т.д.). *Богослужбовий спів*

є частиною церковного співу і до нього належить все, що співається на службах, а клиросно-хоровий спів – це один із видів богослужбового співу» поряд зі співом на розспів псаломщика і проголошеннями священика і т.д. як більш простих видів богослужбового співу». Дослідниця стверджує, що «богослужбовий спів Православної церкви є *однією з форм самого богослужіння*. В давнину богослужіння називали «співом», що означало те ж саме, що «йти на богослужіння». Богослужбовий спів найчастіше використовується у розумінні клиросно-хорового співу, який є одним із видів богослужбового співу [3].

Ми вже зазначали, що головною ознакою православної музики був її суто вокальний характер, що зумовлювало виключення музичних інструментів і використання саме вокального виконання церковної музики православ'я. У писаннях великих богословів цьому питанню приділялося багато уваги, зазначимо лише, що музичні інструменти розглядалися як ті, що спотворюють істинність звучання, вносять мирський дух. Людині не потрібні посередники, щоб звернутися до Бога, лише людський голос здатний доторкнутися й відчути святість. Так, Святий Григорій Богослов пише: "Вище за всіх музичних інструментів спів, яке з'єднує всяку душу з божественним Сенсом ..." [цит. за 8,]. Святий пояснює, що музичні інструменти стають між людиною і Богом і перешкоджають з'єднанню душі з Ним [8]. Введення саме вокального виконання церковної музики має витoki у давніх євангельських і біблійних писаннях. Василій Великий у тлумаченні на перший псалом пише: "Оскільки Дух Святий бачив, що порожній залишався рід людський від чеснот, і що ми не дбаючи про правду життя через схильність до задоволень і тоді що ж Він робить? Приємне сладкоспівом з'єднує Він із ученням Церкви, щоб ми могли непомітно, без втоми сприймати користь духовних слів із насолодою, яке приносить нашому слуху спів" [цит. за 8,]. Тому введення співу у службу православної церкви мало перш за все виховну мету [8].

З'ясуємо, чому музика релігійного спрямування розуміється як духовна. Витоки можемо знайти у тлумаченні терміну «духовність» у різних джерелах. Поняття «духовність» походить від слів «дух», «душа». У словнику російської мови В. Даля «духовність» визначається як «сила духу», за допомогою якої долаються життєві труднощі [4]. «Духовність – це внутрішній стан людини, її моральний світ» говорить сучасний тлумачний словник української мови [10, 272]. Людина є духовною, якщо якісними характеристиками її можна назвати доброту, чуйність, щедрість, співчуття, милосердя, якщо її життєві орієнтири спрямовані на самооцінку себе у світі, усвідомлення мети свого життя. Але духовність не зводиться до суто релігійного, інтелектуального, аскетичного або ідеального. Духовна музика православ'я формує знання, норми, правила поведінки людини, найкращі людські почуття, переконання на основі християнської моралі і православної віри. Особливості музичної будови і виконання православної духовної музики підкорені основам православної віри, її чеснотам. Зазначимо, що характерною відмінною рисою православної духовної музики є її безпристрасний характер, відсутність конфлікту, емоційних сплесків і контрастів.

Найсуттєвішою характеристикою духовної (релігійної) музики є відповідність її певній духовній традиції, що витокami сягає першопричини – Бога. Звідси можемо визначити: *духовна музика* – це вид музичної культури, що відповідає певній релігійній традиції, є частиною релігійного обряду, або специфічними засобами сповідує релігійне вчення, слідує його заповідям і виражає певну релігійну свідомість.

Отже, православна духовна музика – це вид музичної культури, що відповідає православній традиції, є частиною релігійного обряду православної церкви, засобами музичного мистецтва сповідує православ'я, висвітлює православну свідомість, включає такі структурні компоненти:

1. Церковна музика, яка є частиною православного храмового дійства:

- церковний спів – все, що співається у православній церкві: служби, молебні, вінчання, хрещення;

- богослужбовий спів – спів під час служби (вид церковного співу, який включає клиросно-хоровий спів, найуживаніший) – духовні піснеспіви – псалом, канон, тропар, стихира, гімн і т.д.

2. Позахрамова музика – духовні вірші, пісні (псалми, канти) – це форма «позаобрядової релігії» філософсько-теологічного змісту, де християнський зміст поєднувався зі світськими мотивами, особливо національно-патріотичними, можуть виконуватися під супровід музичних інструментів.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження. Досліджена нами проблема потребує подальшого цілісного дослідження виховного потенціалу православної духовної музики у жанрових особливостях.

Список використаної літератури

1. Волконский А. Католичество и православное предание Востока / А. Волконський. // Католичество и православное предание Востока — Тернополь, 1993. — с. 39.
2. Гнатюк О. Українська духовна барокова пісня / О.Гнатюк Українська духовна барокова пісня. - Варшава-Київ, 1997. - с. 188. С.29.
3. **Горина Татиана. К проблеме «церковности» богослужебного пения Русской Православной Церкви: Петро / /інформацион електроТатиана Горина. К проблеме «церковности» богослужебного пения Русской Православной Церкви Петрозаводск. – 2005. – С.3-10. – не зрозуміла?**
4. Даль В. И. Иллюстрированный толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. Иллюстрированный толковый словарь живого великорусского языка – Белый город. – 2007 г. – 840 с.
5. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) // Освіта. – 1993. – № 44-46. – С. 2-15

6. Линёва Е. Опыт записи фонографом украинских народных песен. /. / [Упоряд. та комент.О.І.Мурзиної]. Е. Линёва – К. :Муз. Україна, 1991. С 83.
7. Музыка. Большой энциклопедический словарь Гл. ред.Г. В. Келдыш]. – М.: НИ «Большая Российская энциклопедия», 1998. – 672 с.: ил.
8. Православное церковное пение [Электронный ресурс] / Священник Иоанн Фатополус, Лариса Густова. // [матеріали ресурсу Дискографія «Православное Богослужбное пение»] – 2006. – Режим доступа http://oss.multimedia.ru/about_project/about_project.html
9. Слово о законе и благодати митрополита Киевского Илариона. Библиотека литературы Древней Руси / РАН. ИРЛИ; [Под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Поньрко]. – СПб.: Наука, 1997. – Т. 1: XI–XII века. – 543 с. (Подготовка текста и комментарии А. М. Молдована, перевод диакона Андрея Юрченко).
- 10.Сучасний тлумачний словник української мови / [За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В.Дубчинського]. – Х. :“ШКОЛА”. – 2006., С.272.